

СТРАТЕГІЯ РИЗИКОЗАХИЩЕНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

©2019 БЕЗДІТКО О. Є.

УДК 338.43:631.1
JEL: D81; Q12

Бездітко О. Є. Стратегія ризикозахищеності сільськогосподарських підприємств

Мета статті полягає в розробці стратегічного плану управління ризиками задля забезпечення стабільного доходу сільськогосподарських підприємств. Установлено, що методологічними принципами стратегії ризикозахищеності слід вважати: інтегрованість із загальною системою управління підприємством; комплексний характер формування управлінських рішень; динамізм управління за відхиленнями; орієнтацію на стратегічні цілі розвитку; варіантність вибору управлінських рішень. Акцентовано, що стратегія ризикозахищеності підприємства має бути спрямована на вирішення таких основних завдань: безпечний сталий розвиток підприємства; безпечне формування достатнього обсягу ресурсів; створення умов для досягнення максимальної прибутковості за допустимого рівня ризику; мінімізація сукупного ризику, пов'язаного з функціонуванням підприємства; забезпечення підтриманої економічної рівноваги підприємства у процесі його розвитку. Здійснено SWOT-аналіз безпеки діяльності підприємства. Побудовано багатофакторну матрицю стратегій управління ризиками підприємства на прикладі конкретного досліджуваного підприємства Житомирської області.

Ключові слова: стратегія, ризикозахищеність, матриця, сільськогосподарське підприємство, управління ризиками.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-3-373-378>

Рис. 1. Табл.: 2. Бібл.: 10.

Бездітко Олена Євгенівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту організацій і адміністрування ім. М. П. Поліщука, Житомирський національний агроекологічний університет (Старий бульвар, 7, Житомир, 10008, Україна)

E-mail: bezditkoelena@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3151-5229>

УДК 338.43:631.1
JEL: D81; Q12

Бездітко Е. Е. Стратегия рискозащитности сельскохозяйственных предприятий

Цель статьи заключается в разработке стратегического плана управления рисками для обеспечения стабильного дохода сельскохозяйственных предприятий. Установлено, что методологическими принципами стратегии рискозащитности следует считать: интегрированность с общей системой управления предприятием; комплексный характер формирования управленческих решений; динамизм управления по отклонениям; ориентацию на стратегические цели развития; вариатность выбора управленческих решений. Акцентируется, что стратегия рискозащитности предприятия должна быть направлена на решение следующих основных задач: безопасное устойчивое развитие предприятия; безопасное формирование достаточного объема ресурсов; создание условий для достижения максимальной прибыльности при допустимом уровне риска; минимизация совокупного риска, связанного с функционированием предприятия; обеспечение поддерживаемого экономического равновесия предприятия в процессе его развития. Осуществлен SWOT-анализ безопасности деятельности предприятия. Построена многофакторная матрица стратегий управления рисками предприятия на примере конкретного исследуемого предприятия Житомирской области.

Ключевые слова: стратегия, рискозащитность, матрица, сельскохозяйственное предприятие, управление рисками.

Рис. 1. Табл.: 2. Библ.: 10.

Бездітко Елена Евгеньевна – кандидат экономических наук, ассистент кафедры менеджмента организаций и администрирования им. М. П. Полищука, Житомирский национальный агроэкологический университет (Старый бульвар, 7, Житомир, 10008, Украина)

E-mail: bezditkoelena@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3151-5229>

UDC 338.43:631.1
JEL: D81; Q12

Bezditko O. Ye. The Strategy of Risk Protectability of Agricultural Enterprises

The article is aimed at developing a strategic risks management plan to ensure the stable income of agricultural enterprises. It is determined that as the methodological principles of the strategy of risk protectability should be considered the following: integration with the general system of enterprise management; complex character of formation of managerial decisions; dynamism of the deviation management; orientation towards the strategic development goals; variants of choice of managerial decisions. It is emphasized that the strategy of enterprise's risk protectability should be directed towards solving the following main tasks: secured sustainable development of enterprise; secured generation of sufficient amount of resources; creation of conditions for achieving maximum profitability at the permissible level of risk; minimizing the cumulative risk associated with the operation of enterprise; ensuring of a supported economic equilibrium of enterprise in the process of its development. A SWOT-analysis of security of activity of enterprise is carried out. A multi-factor matrix of enterprise's risk management strategies is built on the example of a particular researched enterprise in Zhytomyr Region.

Keywords: strategy, risk protectability, matrix, agricultural enterprise, risks management.

Fig.: 1. Tbl.: 2. Bibl.: 10.

Bezditko Olena Ye. – PhD (Economics), Assistant, Department of Management of Organizations and Administration named after M. Polishchuk, Zhytomyr National Agroecological University (7 Staryi Blvd., Zhytomyr, 10008, Ukraine)

E-mail: bezditkoelena@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3151-5229>

Ризики, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування сільськогосподарських підприємств, справляють тотальний вплив на будь-яку зі сфер їх діяльності. Для досягнення ефективності управління ризиками

необхідно здійснювати якісний і системний менеджмент підприємства в цілому, оскільки ризик-менеджмент є невід'ємним елементом загальної системи управління. У цьому контексті рішення з управління ризиками приймаються в тісному взаємозв'язку із

загальними стратегічними і тактичними цілями підприємства, його фінансовим станом, оціненим рівнем можливого ризику та повинні здійснюватися на основі чітко обґрунтованої стратегії.

Дослідженню проблем ризику в діяльності підприємств присвячено численні наукові праці закордонних і вітчизняних учених. Зокрема, концептуальні аспекти ризикології – якісний та кількісний аналіз ризику, система показників його кількісного оцінювання, основні підходи до моделювання, управління та методів зниження ступеня ризику – розроблено В. Вітлінським і Г. Великоіваненко [2]. Концептуальні підходи до вимірювання фінансових ризиків розглядає А. Камінський [3]. Суть, форми і методи ризик-менеджменту висвітлюються у працях А. Старостіної та В. Кравченка [5; 8]. Різноманітні аспекти управління ризиками і стійким функціонуванням сільськогосподарських підприємств знайшли відображення в наукових публікаціях М. Корецького [4], В. Чепурка [10]. Страхуванню природно-кліматичних ризиків та розвитку страхового ринку України присвячені праці П. Лайка [6], Р. Пікус [7] та багатьох інших.

Попри вагомий доробок зазначених та інших вчених у теорії та методології ризику потребують поглибленого дослідження специфічні аспекти управління ризиків сільськогосподарських підприємств і формування їх ризикозахищеності засобами та інструментами менеджменту.

Метою статті є розробка стратегічного плану управління ризиками задля забезпечення стабільного доходу сільськогосподарських підприємств.

Традиційно стратегію визначають як детальний усебічний комплексний план, призначений для реалізації місії підприємства та досягнення поставлених цілей. Основні напрями стратегії розвитку та управління підприємством визначають і вибір стратегії ризикозахищеності. Структурні блоки стратегії управління ризиками (завдання, принципи, методи, функції та механізми) вибудовуються відповідно до загального напрямку розвитку підприємства. Так, стратегічними функціями управління ризиками є: економічна безпека та розвиток підприємства, максимізація прибутку та його ринкової вартості, зростання ділової активності та підтримання високої ділової репутації. Тактичними функціями є: підтримання традиційних напрямів діяльності та безпечне розширення нових, ефективне інвестування та освоєння інновацій, моніторинг і регулювання.

Методологічними принципами стратегії ризикозахищеності слід вважати: інтегрованість із загальною системою управління підприємством; комплексний характер формування управлінських рішень; динамізм управління за відхиленнями; орієнтація на стратегічні цілі розвитку; варіантність вибору управлінських рішень.

Відповідно до загальної стратегії підприємства та методології управління ризиками стратегія ризикозахищеності підприємства має бути спрямована на вирішення таких основних завдань:

1. Безпечний сталий розвиток підприємства.
2. Безпечне формування достатнього обсягу ресурсів, що забезпечать необхідні темпи економічного розвитку підприємства.
3. Створення умов для досягнення максимальної прибутковості за допустимого рівня ризику.
4. Мінімізація сукупного ризику, пов'язаного з функціонуванням підприємства.
5. Забезпечення підтримуваної економічної рівноваги підприємства у процесі його розвитку.

Принципи – основні обов'язкові правила управління, якими керуються управлінці при виявленні можливого ризику. До них належать такі:

1. *Адекватна оцінка наслідків ризику є не менш важливою за можливі вигоди.* Це правило дає змогу зважити усі позитивні та негативні моменти наявного ризику і приймати позитивне рішення лише у випадку значного переважання переваг над недоліками.
2. *Необґрунтованість високого ризику задля незначної вигоди.* Відомим є твердження, що чим більший запланований прибуток, тим вищий рівень ризику пов'язаний з його отриманням. Однак у сільському господарстві навіть незначні доходи можуть бути пов'язані з високим ризиком для діяльності підприємства, оскільки в цій сфері діє багато зовнішніх незалежних ризиків, таких як погодні, політичний та ін. У кінцевому результаті недостатньо обґрунтоване рішення може призвести до значних збитків і втрати підприємством своєї фінансово-економічної позиції.

3. *Ретельний пошук альтернативних шляхів розвитку ситуації.* У багатьох ситуаціях розвиток подій можливий за декількома сценаріями. Чим більше таких сценаріїв буде встановлено та деталізовано, тим вища ймовірність виявлення оптимального варіанта – з високим прибутком і прийнятним рівнем ризику.

4. *Категоричне неприйняття ризику, який перевищує розмір власного капіталу підприємства.* У випадку загрозового для фінансового стану наслідку від прийняття ризику підприємство може втратити не лише фінансові позиції, а й відчути загрозу банкрутства, тому критичним «порогом» прийнятого ризику має бути розмір власного капіталу.

5. *Приймати ризик слід лише у випадку повної впевненості щодо низької його загрози.* Сільське господарство характеризується специфічними термінами операційного та фінансового циклів, тому окупність вкладеного капіталу в переважній більшості відбувається в період більший від одного року. У зв'язку з цим прийняття високого ризику при довготривалій окупності загрожує кризовим станом усього підприємства на період понад 1 рік. Для збереження стабільного розвитку слід приймати рішення стосовно ризикових проектів, лише будучи впевненим у низькій ймовірності його настання.

Будь-яке прийняте рішення потребує розробки детального стратегічного плану управління ризиками, який можна здійснити за допомогою багатofакторної матриці управління ризиками підприємства. Такий метод ґрунтується на зіставленні показників безпеки діяльності підприємства у сфері динамічного ринкового середовища із припущенням настання відповідних видів ризиків. При цьому оцінка безпеки діяльності окремого суб'єкта господарювання чи галузі в цілому може бути здійснена за допомогою SWOT-аналізу, який дає змогу поєднувати переваги та недоліки підприємства в ринковому середовищі (табл. 1).

Серед найбільш значущих показників безпеки діяльності сільського господарства можна виділити:

- ✦ зростання (зниження) урожайності;
- ✦ зростання (зниження) продуктивності худоби;
- ✦ зростання (зниження) виручки від реалізації;
- ✦ зростання (зниження) витрат виробництва;
- ✦ темп зростання виручки від реалізації;
- ✦ темп зростання витрат;
- ✦ перевищення темпів зростання виручки над темпами зростання собівартості;
- ✦ зростання (зменшення) майна підприємства;
- ✦ зростання (зменшення) оборотних активів;
- ✦ зростання (зменшення) поточних зобов'язань;

- ✦ зростання (зменшення) власного капіталу;
- ✦ скорочення (збільшення) періодів обороту оборотних активів;
- ✦ тривалість періоду обороту оборотних активів;
- ✦ рентабельність (збитковість) виробництва;
- ✦ платоспроможність та рентабельність балансу.

Таким чином, взявши за основу окреслені показники та їх значення за досліджуваний період по зведеній звітності одного із сільськогосподарських підприємств Житомирської області, сформовано матрицю SWOT-аналізу (табл. 2).

Розподіл показників на полях матриці відбувається за принципом виявлення позитивних чи негативних тенденцій. З метою встановлення підсумкової оцінки кожному визначеному показнику SWOT-аналізу присвоюється 1 бал. Підраховавши суму балів за позитивними та негативними аспектами матриці, маємо можливість зробити висновок щодо незначного переважання (у співвідношенні 9 : 7) негативних аспектів у перспективах розвитку галузі над позитивними [1].

Поєднання на одній площині параметрів оцінки ризику та тенденцій сталого розвитку сільськогосподарських підприємств дає можливість побудувати матрицю стратегій управління ризиками (рис. 1).

Таблиця 1

Вихідні дані для SWOT-аналізу сільськогосподарського підприємства Житомирської області

Показник	Рік		Зміна
	2016	2017	
Макросередовище			
Зростання (падіння) урожайності (урожайність зернових), ц/га	5	-3,6	-8,6
Зростання (падіння) продуктивності худоби (надій молока), кг	131,1	172,2	41,1
Зростання (падіння) виручки від реалізації, тис. грн	42766,5	52836,2	10069,7
Зростання (падіння) витрат виробництва, тис. грн	4082,1	10148	6065,9
Темп зростання виручки від реалізації	111,5	112,7	1,2
Темп зростання витрат	102,2	105,3	3,1
Перевищення темпів зростання виручки над темпами зростання собівартості	9,3	-1,9	-11,2
Мікросередовище			
Зростання (зменшення) майна підприємства, тис. грн	25641	32151	6510
Зростання (зменшення) оборотних активів, тис. грн	27140	29646	2506
Зростання (зменшення) поточних зобов'язань, тис. грн	-2650	5910	8560
Зростання (зменшення) власного капіталу, тис. грн	25928	8811	-17117
Скорочення (збільшення) періодів обороту оборотних активів;	-0,15	-0,19	-0,04
Тривалість періоду обороту оборотних активів, днів	356	439	83
Рентабельність (збитковість) виробництва, %	42,3	20,6	-21,7
Платоспроможність	1,3	1,6	0,3
Рентабельність балансу, %	20,8	12,3	-8,5

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності досліджуваного сільськогосподарського підприємства Житомирської області та за даними Управління статистики України [9].

Матриця SWOT-аналізу безпеки діяльності сільськогосподарського підприємства Житомирської області

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<ul style="list-style-type: none"> – Зростання майна підприємства на 6510 тис. грн; – зростання оборотних активів на 2506 тис. грн; – зростання платоспроможності підприємства на 0,277525 к. п. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зростання поточних зобов'язань на 8560 тис. грн; – зменшення власного капіталу на 17117 тис. грн; – зростання тривалості періоду обороту оборотних активів на 82 дні; – зменшення оборотності оборотних активів на 0,04 к. п.; – зменшення рентабельності виробництва на 21,7 в. п.; – зменшення рентабельності балансу на 8,5 в. п.
Можливості (O)	Загрози (T)
<ul style="list-style-type: none"> – Значна питома вага виробництва сільськогосподарської продукції у ВВП України (12%); – зростання продуктивності корів у середньому по Україні на 41 кг; – зростання виручки від реалізації с.-г. продукції в сільськогосподарських підприємствах України на 10069,7 млн грн; – висока питома вага сільськогосподарської продукції у структурі експорту України (42%) 	<ul style="list-style-type: none"> – Падіння урожайності зернових у середньому по Україні на 8,6 ц/га; – зростання витрат виробництва у с.-г. підприємств України на 6065,9 млн грн.; – перевищення темпів зростання собівартості над темпами зростання виручки на 11,20 п.

Джерело: авторська розробка.

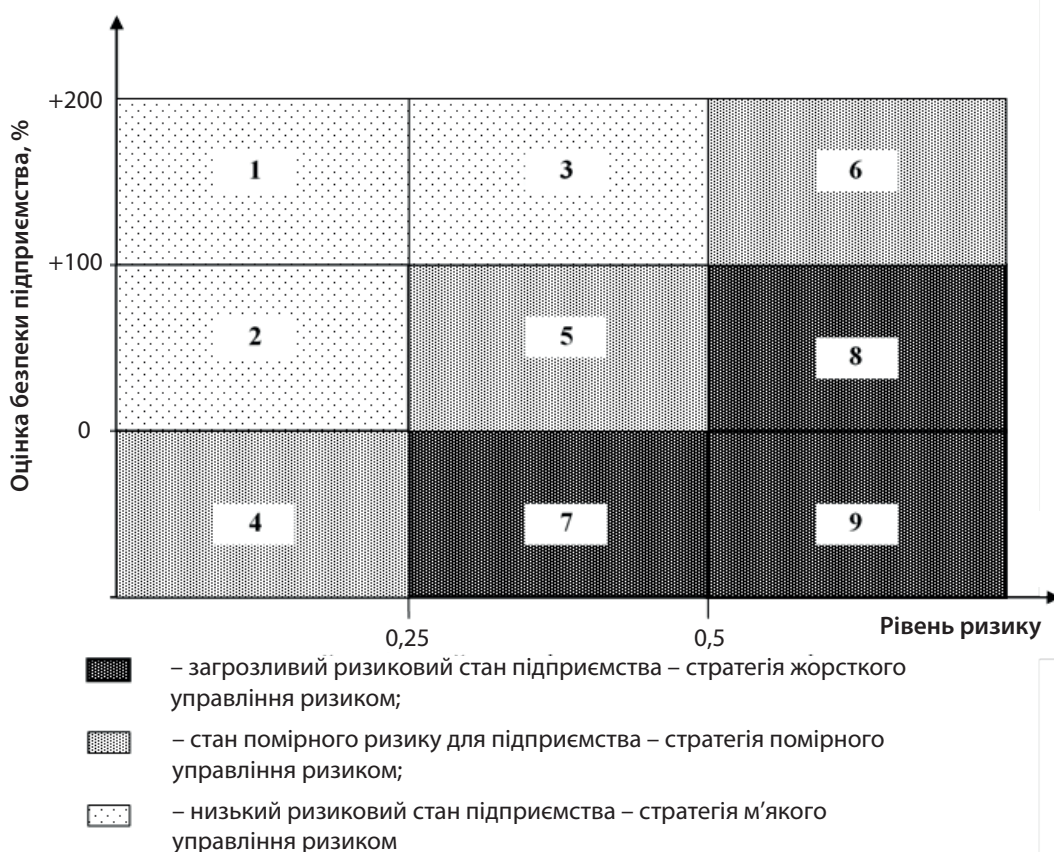

Рис. 1. Матриця стратегій управління ризиками підприємства

Джерело: авторська розробка.

На підставі проведених досліджень: оцінки сукупного ризику (0,45) та рівня безпеки (20 % – згідно зі SWOT-аналізу) підприємство, яке досліджувалося, та сільськогосподарські підприємства України займають позицію у 5 квадранті матриці.

Квадранти 1, 2, 3 матриці стратегій ризикозахищеності визначають безпечну позицію підприємств і відповідають умовам стратегії м'якого управління ризиком. Квадранти 4, 5, 6 характеризують ситуацію критично допустимого ризику і відповідають страте-

гії помірною управління ризиком. Квадранти 7, 8, 9 відповідають стану недопустимого ризику, і в їх межах має здійснюватися стратегія жорсткого управління ризиком. При цьому найменшу ризикозахищеність матимуть підприємства, розташовані у квадранті 9, для якого характерні кризові параметри.

Стратегія м'якого управління ризиком у безпечній для підприємства зоні ґрунтується на стабільних позитивних позиціях, яких було досягнуто в попередні періоди. Збалансований капітал підприємства, стабільні прибутки і гарна ділова репутація дозволяють йому вільно оперувати незначним ризиком і приймати, з умовою підвищеного контролю, ризик середнього рівня (до 0,5 к. п.).

Ця стратегія, передусім, характеризується можливістю вільного оперування доступними ресурсами підприємства. Вона націлена на модернізацію виробництва, активне розширення сфер діяльності та обсягів виробництва, використання наявного потенціалу і залучення додаткових ресурсів.

Управління ризикозахищеністю за такої стратегії може здійснюватися всіма доступними методами, залежно від сили ризику та ймовірності його настання. Так, інвестиційні проекти вимагатимуть застосування інструментів запобігання, зниження або прийняття ризику, а окремі високоризикові проекти можуть бути відхилені. Заходи з розширення обсягів виробництва та пов'язані з виробничою, маркетинговою і фінансовою диверсифікацією можуть бути прийнятими за умови постійного моніторингу рівня ризику.

Реалізуючи дану стратегію ризикозахищеності, підприємство може використовувати страхування лише стосовно традиційно прийнятих об'єктів страхування, за іншими об'єктами варто вести звичайний поточний контроль.

Стратегія помірною управління ризиком обирається у випадку негативних тенденцій розвитку підприємства при низькому та середньому рівнях ризику й невисокому рівні економічної безпеки підприємства, а також при високій оцінці безпеки, однак з високим сукупним ризиком. Усі три зони стратегій управління ризиками є різнозіставними, однак лише зона квадранта 4 характеризується низькою якістю внутрішнього управління всього підприємства в цілому, а отже, і ризику зокрема. Решта ж квадрантів відрізняють підприємства зі значно вищим рівнем управління, що свідчить про уже існуючі засади ризик-менеджменту, які слід лише посилити та розширити.

Таким чином, таку стратегію слід рекомендувати, по-перше, для підприємств, що потерпають від наслідків непрофесійних управлінських рішень в поточному і попередніх роках. Для них характерне скорочення обсягів виробництва і реалізації, висока собівартість виробленої продукції та низькі прибутки або й збитки. Проте, зважаючи на неактивне функціонування на ринку, використання традиційних джерел

фінансування і ринків збуту, рівень можливого ризику для них близький до нуля.

По-друге, стратегію помірною управління ризиком слід використовувати підприємствам, які повільно, але стабільно розвиваються. Такі підприємства використовують переважно класичні інструменти управління, перевірені та постійні методи, здійснюють виробництво у традиційних напрямках і, як наслідок, рівень ймовірного ризику для них не перевищує середніх допустимих меж.

По-третє, помірне управління ризиком може бути використане підприємствами з високим рівнем безпеки, а отже, якісним менеджментом, які активно функціонують і постійно розширюють свою діяльність, що, безумовно, спричинює високий рівень ризику стосовно окремих проектів, заходів і управлінських рішень.

Механізм стратегії помірною управління ризиком полягає у використанні таких інструментів, як самострахування – стосовно дебіторської заборгованості, обсягів запасів, строків укладених контрактів тощо; лімітування – відносно усіх видів оборотних активів, обсягів дебіторської та кредиторської заборгованостей, видів витрат, статей собівартості; диверсифікація – щодо розширення видів діяльності, сфер виробництва, каналів збуту, інвестиційних проектів та ін. При виявленні високого ризику підприємство має вдаватися до страхування, перекладаючи частину ризику на страхову компанію. Приймати ризик, перебуваючи в окреслених зонах, недоцільно, оскільки будь-який його прояв може бути загрозливим для подальшого функціонування підприємства.

Стратегія жорсткого управління ризиком передбачає ретельний моніторинг кожного із можливих ризиків та чітке дотримання усієї процедури ризик-менеджменту. Така стратегія характеризується переважним використанням інструментів уникнення ризику (відмови від ризикових заходів) і комплексним використанням інструментів запобігання ризику.

Будучи розташованим у квадрантах 7, 8 або 9, підприємство нездатне приймати на себе ризик або самостійно управляти ним. Тому в таких випадках слід використовувати страхування, здійснювати пошук зовнішніх гарантів або об'єднуватися з іншими зацікавленими суб'єктами у процесі господарювання та здійснення іншої діяльності. Такі заходи є витратними і не високоприбутковими, однак вони здатні забезпечити стабільний дохід підприємству й уберегти його від кризового стану.

ВИСНОВКИ

Отже, достовірна оцінка рівня економічної безпеки підприємства та ймовірного ризику дає змогу обрати адекватну його потребам і можливостям стратегію ризикозахищеності, яка відповідатиме напряму загальної стратегії. Оцінка сукупного ризику та рівня безпеки одного із сільськогосподарських підприємств

Житомирської області, як типового серед підприємств України, за допомогою багатофакторної матриці управління ризиками свідчить, що воно займає позицію у п'ятому квадранті матриці, що відповідає критично допустимому рівню ризику й умовам стратегії помірною управління ризиком. Така стратегія передбачає розширення існуючих засад ризик-менеджменту та професійних управлінських рішень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бездітко О. Є.** Управління ризиками сільськогосподарських підприємств: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Харків, 2013. 185 с.
2. **Вітлінський В. В., Великоіваненко Т. І.** Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.
3. **Камінський А. Б.** Концептуальні підходи до вимірювання фінансових ризиків. *Фінанси України*. 2006. № 5. С. 78–85.
4. **Корецький М. Х.** Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія. Київ : УАДУ, 2002. 260 с.
5. **Кравченко В. А.** Сучасні стандарти ризик-менеджменту: основа дієвої системи управління маркетинговими ризиками компанії. *Маркетинг в Україні*. 2007. № 5. С. 36–40.
6. **Лайко П. А., Пушак С. Д.** Страхування природно-кліматичних ризиків у рослинництві : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2010. 318 с.
7. **Пікус Р. В.** Розвиток страхового ринку в умовах глобалізації. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2011. № 126. С. 15–19.
8. **Старостіна А. О., Кравченко В. А.** Міжнародні маркетингові дослідження та управління ризиками – важливі чинники підвищення конкурентоспроможності підприємств. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2011. № 26. С. 14–26.
9. Статистичний щорічник України / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. **Чепурко В. В.** Экономический риск аграрного производства: теория, методы оценки, управление : монография. Симферополь : Таврия, 2000. 308 с.

REFERENCES

- Bezditko, O. Ye. "Upravlinnia ryzykamy silskohospodarskykh pidpriemstv" [Risk management of agricultural enterprises]: *dys. ...kand. ekon. nauk* : 08.00.04, 2013.
- Chepurko, V. V. *Ekonomicheskyy risk agrarnogo proizvodstva: teoriya, metody otsenki, upravleniye* [Economic risk of agricultural production: theory, assessment methods, management]. Simferopol: Tavriya, 2000.
- Kaminskyi, A. B. "Kontseptualni pidkhody do vymiryuvannia finansovykh ryzykiv" [Conceptual approaches to measuring financial risks]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2006): 78-85.
- Koretskyi, M. Kh. *Derzhavne rehulivannia ahrarnoi sfery u rynkovii ekonomitsi* [State regulation of the agrarian sector in a market economy]. Kyiv: UADU, 2002.
- Kravchenko, V. A. "Suchasni standarty ryzyk-menedzhmentu: osnova diievoi systemy upravlinnia marketynhovymy ryzykamy kompanii" [Modern Risk Management Standards: The basis of an effective marketing risk management system for the company]. *Marketynh v Ukraini*, no. 5 (2007): 36-40.
- Laiko, P. A., and Pushchak, S. D. *Strakhuvannia pryrodno-klimatichnykh ryzykiv u roslynnytstvi* [Insurance of natural and climatic risks in crop production]. Kyiv: NNTs «IAE», 2010.
- Pikus, R. V. "Rozvytok strakhovoho rynku v umovakh hlobalizatsii" [Development of the insurance market in the conditions of globalization]. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka*, no. 126 (2011): 15-19.
- "Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy" [Statistical Yearbook of Ukraine]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Starostina, A. O., and Kravchenko, V. A. "Mizhnarodni marketynhovi doslidzhennia ta upravlinnia ryzykamy - vazhlyvi chynnyky pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv" [International marketing research and risk management are important factors in increasing the competitiveness of enterprises]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, no. 26 (2011): 14-26.
- Vitlinskyi, V. V., and Velykoivanenko, T. I. *Ryzykolojiia i ekonomitsi ta pidpriemnytstvi* [Riskology in economics and entrepreneurship]. Kyiv: KNEU, 2004.